

„Tekercs a kézben”

Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére

NKFI K 135317 „OTKA” projekt

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2020. augusztus 28-án tette közzé a támogatást elnyert „OTKA” kutatási témapályázatok listáját, benne az általunk benyújtott „Tekercs a kézben” – *Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére* című pályázattal. Ennek köszönhetően 2020 őszén elindulhatott az a három éven át tartó kutatási projekt, amelynek célkitűzése, hogy birodalmi szinten összegyűjtse a római kori síremlékeken megjelenő íróanyag és -eszközábrázolásokat, meghatározza és tipologizálja őket, és amennyire pontosan csak lehetséges, azonosítsa az íróanyagokkal és -eszközökkel ábrázolt személyeket. Az íróanyagok közül kutatásunkban kiemelt figyelmet kapnak a tekercsábrázolások.

Legfőbb célunk, hogy a birodalmi szintű anyag teljességre törekvő áttekintését követően, elsőként adhassunk megalapozott választ arra a kérdésre, hogy mit szimbolizáltak a rendszerint – de nem kizárólagosan – bal kézben ábrázolt zárt tekercsek, megerősítve, vagy éppenséggel cáfolva a kutatásban mindeddig csak részterületek vizsgálata alapján felmerült értelmezéseket, esetleg újabb interpretáció(ka)t javasolva. A tekercsekre írt szövegek jelentőségét mutatja, hogy a sírábrázolásokon a tekercset tartó és a mellettük lévő, tekercs nélküli személyek is gyakran különféle gesztusokkal mutatnak rá a tekercsekre, és olykor maga a tekercset tartó kéz is gesztust formál. További célunk, hogy kísérletet tegyünk a gesztusok magyarázatára, bizonyosnak látszik ugyanis, hogy ezek elválaszthatatlanok a tekercsek értelmezésétől.

Az interdiszciplinaritás jegyében szerveződő kutatócsoportunk a PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék kutatói bázisára és infrastruktúrájára támaszkodik. A kutatási projekt vezető kutatója Prof. Dr. Grüll Tibor, az MTA doktora, ókortörténész, a PTE BTK tanszékvezető egyetemi tanára. Kutatói, módszertani elkötelezettsége, a témához kapcsolódó nagyszámú publikációja, nemzetközi beágyazottsága a kutatás nagy nyeresége. A projekt szenior kutatója Dr. Jusztinger János

PhD, római jogász, a PTE ÁJK tanszékvezető adjunktusa, aki fiatal kora ellenére komoly publikációs múlttal rendelkező, elismert kutató. Szakértelme nélkülözhetetlen a kutatott jelenség jogi vonatkozásainak vizsgálatát is felvállaló projektben. Résztvevő kutatóként csatlakozott a vállalkozáshoz Dr. Agócs Nándor PhD, ókortörténész, régész, az ELTE BDPK (Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ) adjunktusa. Sokoldalú felkészültsége, korábbi epigráfiai és ikonográfiai témájú kutatásai, illusztrátori tapasztalatai egyaránt hasznosulnak a projektcélok megvalósítása során. Szabó Ernő doktorjelölt, ókortörténész, a PTE BTK óraadója, a pályázat keretében alkalmazott részmunkaidős tudományos segédmunkatársként – kutatómunkája mellett – látja el a kutatásszervezés adminisztrációs feladatait. A projekt befogadó intézménye a Pécsi Tudományegyetem.

Kutatásunkat a publikált ábrázolások összegyűjtésével kezdtük meg, főként a nyomtatott *corpus*okra (pl. a *Corpus Signorum Imperii Romani* sorozat 100 kötete) és az online adatbázisokra (pl. *Ubi Erat Lupa – Bilddatenbank zu antiken Stein- und Denkmälern*) támaszkodva. Az egyes ábrázolások részletes adatait saját fejlesztésű számítógépes adatbázisba visszük fel, amelynek segítségével a sírkövekről nyerhető képi és szöveges információkat külön-külön és összefüggésben is tudjuk vizsgálni. Ily módon többek között az időbeli és a területi eloszlás is könnyűszerrel vizsgálható, bár utóbbi kapcsán a kutatottság mértéke is befolyásoló tényező. A teljes adatbázis előzetes becsléseink alapján 3000–5000 tételt fog számlálni. Viszonyításként megjegyezhető, hogy a mintegy 1800 pannoniai lelőhelyű, publikált sírsztéléből közel 200 kövön látható tekercsábrázolás.

A kutatás nem minden előzmény nélküli, a Duna menti tartományok (elsősorban a mai Ausztria és Németország) köemlékeinek tudományos feldolgozása rendkívül előrehaladott, így eddig – nem meglepő módon – többnyire osztrák és német kutatók foglalkoztak a kérdéssel. A 20. század során megjelent tanulmányok és monográfiák eredményeit – vagy inkább ellentmondásait – az utóbbi két évtized kutatása is átvette Magyarországon.

A nyitott könyvtekercs-ábrázolásokat általában a képzettséggel, a műveltséggel, vagy valamilyen írásbeliséghez kapcsolódó foglalkozással hozzák összefüggésbe. Ezért az ilyen képekhez kapcsolódó személyeket automatikusan a *librarius* (másoló), a *scriba* (írnök), vagy a „Diener” (szolga) kategóriákba sorolják, még akkor is, ha ezt egyébként nem minden esetben lehet a sírfelirat szövege alapján igazolni.

Ezzel szemben a zárt tekercsket rendszerint hivatalos dokumentumként, polgárjog-adományozási okiratként, házassági szerződésként, végrendeletként, birtoklevélként, katonai diplomaként értelmezik. Az ilyesfajta interpretációk mögött is általában kérdőjel áll, jelezve az értelmezés bizonytalanságát. Tovább nehezíti a kérdést, hogy kortól, nemtől és társadalmi helyzettől függetlenül találunk példát a kézben tartott tekercsre. Hipotézisünk szerint az irattekercs mint jogi dokumentum lehetséges értelmezéseit erősíti az a tény, hogy a római jogban a

stipulatio (szerződéskötés) eljárása csak úgy volt érvényes, ha a kimondott szó mellett a vevő kinyújtott ujjal rámutatott az adásvétel tárgyára.

Mások az irattekercekre az elhunyt műveltségének bizonyítékként tekintenek, és a jobb kéz gesztusát is ezzel összefüggésben szónokias kéztartásként értelmezik. Kérdéses azonban, hogy az irattekercs ilyen módon való, általános értelmezése megállja-e a helyét, és ezzel összefüggésben: a kinyújtott ujjakat is vehetjük-e retorikai gesztusnak?

Munkahipotézisünk szerint bármennyire is állandó ikonográfiai motívumról van szó, a zárt tekercek lehetséges jelentését minden esetben az adott sírfelirat és sírábrázolás összevetése alapján kell megvizsgálni. (Már ahol ez lehetséges...) A gesztusok értelmezése a könyv- illetve tekercsábrázolásokkal kapcsolatban szintén nem tekinthető lezárt kérdésnek. További gazdag kutatási lehetőséget nyújt az íróanyagokat és -eszközöket illetően a régészeti anyaggal történő összehasonlítás.

Ami a projekt várható gyakorlati eredményeit illeti, Theodor Birt monográfiája óta, azaz 114 éve nem jelent meg a nemzetközi irodalomban átfogó adatbázisra támaszkodó, új feldolgozási szempontokra épülő kutatás a római tekercsábrázolásokat illetően. Ezért a projekt legnagyobb hozadéka egy magyar és angol nyelven egyaránt kiadni tervezett többszerzős, lektorált monográfia, amelyet térítésmentesen olvashatóvá teszünk a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint a PTE Digitális Kiadványtár repozitóriumban. Illetőleg a kutatás során felépített, online adatbázisunkat a kutatócsoport weboldalán (<https://scrollinhand.hu>) is nyilvánossá tesszük.

Emellett vállaltuk három szaktanulmány elkészítését, amelyeket a legnagyobb, lektorált szakfolyóiratokban (*Journal of Roman Archaeology*, *Journal of Roman Studies*, *Ancient Society* stb.) kívánunk elhelyezni. Az elért eredményeket nemzetközi és hazai konferenciákon is szeretnénk bemutatni, megvitatni. Az első megfigyelésekről a 2020. november 6-án megrendezett Római Koros Kutatók XIV. (Virtuális) Konferenciáján két előadás keretében számoltunk be. A XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián saját szekcióval fogunk szerepelni. A kutatás mindhárom évében műhelykonferenciát szervezünk. Első nemzetközi konferenciánk 2021. október 28-án kerül online formában megrendezésre, amelyen 11 előadó szerepel majd 7 országból, köztük az Egyesült Államokból, az Egyesült Királyságból és Svájcbanól.

Kiemelt feladatként tekintünk a kutatási eredmények tudománynépszerűsítő formában történő disszeminációjára. Ennek keretében jelent meg Grüll Tibor „Hódítás könyvvel. Kik, mire, miért és hogyan írtak az ókori Rómában?” című ismeretterjesztő tanulmánya a BBC History 2021. márciusi számában, valamint az „Íróanyagok...” című közös tanulmányunk, amely az *Ókor* folyóirat 2021. évi első számában látott napvilágot.